

JANUSZ GRUCHAŁA (24 VIII 1949 – 21 XI 2011)

21 listopada 2011 r. zmarł w Katowicach historyk, prof. nadzwyczajny, dr habilitowany Janusz Gruchała, wieloletni pracownik naukowy Instytutu Historii Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, znany badacz dziejów politycznych 2. połowy XIX wieku i okresu międzywojennego 1918-1939 w Europie Środkowo-Wschodniej.

J. Gruchała urodził się 24 sierpnia 1949 r. w Czarkowach w pow. Busko-Zdrój. Po ukończeniu szkoły średniej (technikum mechaniczne) podjął studia historyczne na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Od 1 października 1973 r. do śmierci był zatrudniony w Zakładzie Historii Nowożytnej XIX wieku w Instytucie Historii Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, gdzie osiągnął wszystkie stopnie swojej naukowej kariery.

Jako asystent, a następnie starszy asystent prowadził zajęcia dydaktyczne ze studentami przede wszystkim z historii nowożytnej powszechnej 1789-1918 i historii nowożytnej Polski 1795-1918, uczestnicząc jednocześnie w seminarium doktorskim prowadzonym przez znawcę problematyki narodowościowej Europy Środkowo-Wschodniej profesora Józefa Chlebowczyka (1924-1985). W lipcu 1978 r. obronił pracę doktorską *Koło Polskie wobec polityki czeskiej i sprawy Śląska Cieszyńskiego w latach 1879-1899*. Kontakt z pochodzącym ze Śląska Cieszyńskiego J. Chlebowczykiem oraz podjęta w rozprawie tematyka badawcza sprawiły, że stosunki polsko-czeskie w austriackiej Przedlitawii stały się przez następne kilkanaście lat jednym z jego głównych kierunków badawczych. Na ten temat od 1977 r. opublikował kilkanaście cennych artykułów w czołowych polskich czasopismach naukowych („Studia z dziejów ZSRR i Europy Środkowo-Wschodniej”, „Przegląd Historyczny”, „Kwartalnik Historyczny”, „Studia Historyczne”, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”), podejmując zagadnienia czeskiej i polskiej (galicyjskiej) myśli politycznej w odniesieniu do wzajemnych stosunków obu narodów na tle wewnętrznej i zagranicznej polityki Wiednia, w tym także miejsca i roli Śląska Cieszyńskiego w tych stosunkach. W 1982 r. wymieniona rozprawa doktorska ukazała się nakładem Ossolineum pod tytułem *Koło Polskie w austriackiej Radzie Państwa wobec kwestii czeskiej i Śląska Cieszyńskiego (1879-1899)*, ss. 138, i spotkała się z przychylnym przyjęciem recenzentów. Podkreślano, iż autor podjął się opracowania tematu tylko pozornie znanego, jakim była polityka galicyjska wobec spraw wykraczających poza ramy prowincjonalne, w tym wypadku istotnej w Przedlitawii kwestii czeskiej oraz wchodzącej dopiero na szerszą scenę polityczną rywalizacji niemiecko-polsko-czeskiej na bliskim terytorialnie Galicji Śląsku Cieszyńskim. Publikacja ta ujawniła również szczególnie cenną, a w następnych latach

charakterystyczną dla J. Gruchały umiejętność syntetyzowania i precyzji uderzania w sedno omawianych przez siebie zagadnień.

Powyższa pozytywna cecha zadecydowała o dobrym przyjęciu przez historyków opublikowanej w 1988 r. przez Instytut Śląski w Katowicach, w ramach serii „Śląskie epizody historyczne” popularnonaukowej książki J. Gruchały *Droga Cieszynaków do Polski odrodzonej (1914-1920)*, ss. 143, gdzie w zwięzły, zrozumiały i przystępny dla przeciętnego czytelnika sposób przedstawił on nie tylko przebieg i etapy konfliktu o Śląsk Cieszyński między Polską a Czechosłowacją po I wojnie światowej w jego regionalnym oraz szerszym, międzynarodowym aspekcie, ale i jego przyczyny. Była to zresztą pierwsza od czasów opublikowanej w 1938 r. pracy Franciszka Szymiczka, *Walka o Śląsk Cieszyński w latach 1914-1920*, publikacja poświęcona temu zagadnieniu. Rzecz jasna, w ówczesnych warunkach politycznych jej autor nie mógł wykorzystać – niedostępnych jeszcze dla polskich historyków – wielu cennych archiwaliów czeskich. 27 czerwca 1989 r. J. Gruchała uzyskał tytuł doktora habilitowanego na podstawie wydanej rok wcześniej w wydawnictwie Uniwersytetu Śląskiego rozprawy *Rząd austriacki i polskie stronnictwa polityczne w Galicji wobec kwestii ukraińskiej (1890-1914)*, ss. 146, której tematyka także i w tym wypadku była jedynie z pozoru znana historykom. Również i ta praca spotkała się z pozytywnym odzewem recenzentów, którzy zwracali uwagę na interesujący opis zabiegów galicyjskich elit politycznych na rzecz lokalizacji budzącego coraz większe zainteresowanie w Wiedniu problemu ukraińskiego w Przedlitawii. Publikacja stanowiła też punkt wyjścia dla dalszych prac badawczych nad szerszą kwestią stosunków polsko-ukraińskich i ich instrumentalizacji przez centralne władze austriackie w przededniu I wojny światowej i w latach następnych. Podczas przygotowywania rozprawy autor korzystał z materiałów zgromadzonych w archiwach wiedeńskich. Nie mógł z kolei – z oczywistych przyczyn – skorzystać z zasobów archiwalnych we Lwowie.

W następnych latach J. Gruchała prowadził w Instytucie Historii UŚ dodatkowo proseminaria i seminaRIA magisterskie oraz wykłady z historii Czech, Słowacji i republik związkowych Jugosławii w Instytucie Filologii Słowiańskiej UŚ. Nadal publikował liczne artykuły dotyczące ulubionej przez siebie problematyki myśli politycznej w Europie Środkowo-Wschodniej od 2. połowy XIX w. do 1914 r., zwłaszcza polskiej polityki, kwestii czeskiej, ukraińskiej i Śląska Cieszyńskiego w monarchii austro-węgierskiej. W tej tematyce stał się wybitnym i niekwestionowanym specjalistą. W 1996 r. spod jego pióra wyszła pierwsza polska biografia Tomaša Garrigue Masaryka (1850-1937), opublikowana w ramach prestiżowej serii biograficznej wrocławskiego Ossolineum. Ponownie została przyjęta ciepło przez historyków, tym bardziej, że także i ta postać, podobnie jak wiele innych istotnych problemów związanych z dziejami Czech i stosunków polsko-czeskich od 2. połowy XIX w., była wśród Polaków szerzej nieznaną. W pracy tej znalazł się również rozdział poświęcony stosunkowi pierwszego prezydenta Czechosłowacji do spraw polskich, w którym autor wykazał bezpodstawność wielu, wynikających z niewiedzy, obiegowych opinii o przyjaznym nastawieniu T. G. Masaryka do Polski i Polaków. Faktycznie stosunek ten był mniej przychylny od stosunku do Polski jego wiernego ucznia i następcy Edvarda Beneša, co miało swoją wymowę. Także Masaryk ponosił odpowiedzialność za nie najlepszy stan relacji między obu państwami.

Ostatni rozdział biografii T. G. Masaryka *Prezydent – Wyzwoliciel* można uznać za wstęp do nowego okresu historycznego, którym J. Gruchała zaczął się coraz bardziej interesować, czyli lat międzywojennych. Pozostał jednak w kręgu spraw polsko-czeskich i związanych z nimi dziejami czeskiej myśli politycznej. Swoje pasje badawcze ukoronował wydaną w 2002 r. przez Wydawnictwo UŚ pracą zwartą i, jak się okazało, ostatnią tego typu publikacją w swoim życiu:

Czeskie środowiska polityczne wobec spraw polskich 1920-1938, ss. 193. Wydanie poprzedził druk kilku cennych materiałowo artykułów dotyczących stosunku czeskich środowisk politycznych do spraw polskich w tym okresie, które zaczęły ukazywać się dodatkowo na łamach warszawskich „Dziejów Najnowszych”. Dotyczyły one m.in. stosunków czeskich stronnictw i poszczególnych liderów politycznych do kwestii polskich granic, wojny polsko-bolszewickiej, szerszej polskiej polityki wschodniej, do kwestii polskich województw wschodnich i Górnego Śląska, czy do osoby Józefa Piłsudskiego, jak i opinii stronnictw polskich wobec Czechosłowacji. W latach 2003-2006 na łamach „Sobótka” i „Dziejów Najnowszych” ukazały się dodatkowo trzy cenne artykuły J. Gruchały o stosunku czeskich stronnictw do problemu Zaolzia. Powracał on jednak także i do zagadnień wcześniejszych, publikując artykuły o stosunku kajzerowskich Niemiec do sytuacji narodowościowej Austro-Węgier, zwłaszcza do kwestii polskiej i ukraińskiej (zob. „Dzieje Najnowsze” 4/2008; „Sobótka” 1/2007, 1/2008).

J. Gruchała opracował również biogramy działaczy i polityków ze Śląska Cieszyńskiego, m.in. Jerzego Cieniały, Ludwika Kluckiego, ks. Ignacego Świeżego, Jana Michejdy, Tadeusza Regera, Ryszarda Kunickiego, które ukazały się w czeskim *Biografickim slovníku Slezska a Severní Moravy*. Niewątpliwie cenną spuścizną tego historyka pozostaną także liczne recenzje wydawnictw źródłowych i opracowań naukowych dotyczących dziejów politycznych Europy Środkowo-Wschodniej od 2. połowy XIX w. do 1939 r. Wiele z nich było poświęconych zagranicznym opracowaniom syntez historii Austro-Węgier i Czechosłowacji, dziejom myśli politycznej, polityki zagranicznej i narodowościowej w tych krajach, co świadczyło o jego szerokiej wiedzy na temat zawartej w tych pracach problematyki. Najwięcej negatywnych i wydaje się, że uzasadnionych uwag miał jednak pod adresem czeskiego wydania biografii T. G. Masaryka (2004) pióra francuskiego historyka Allaina Soubigou, któremu zarzucił niewiedzę i brak obiektywizmu w ocenie stosunku prezydenta Czechosłowacji do spraw polskich oraz ogólne zafascynowanie tą postacią, które niesprzyjało rzetelnej ocenie politycznych poglądów i poczynąń opisywanej osobie („Dzieje Najnowsze” 1/2007). W 2001 r. J. Gruchała objął stanowisko kierownika Zakładu Historii Nowożytnej XIX wieku, prowadząc dodatkowo wykłady z historii nowożytnej powszechnej. 11 grudnia 2003 r. uzyskał nominację belwederską na profesora. W latach 2000-2009 J. Gruchała wypromował 4 doktorantów, którzy doktoryzowali się na podstawie biografii działaczy politycznych i społecznych: Stanisława Kozickiego (1876-1958), Tadeusza Regera (1872-1938), Zygmunta Lasockiego (1867-1948) i Bolesława Koskowskiego (1870-1938).

Od 2008 r. z powodu choroby nie prowadził już zajęć dydaktycznych i przebywał na zwolnieniu lekarskim, w miarę sił i możliwości nadal pracując naukowo. W tym czasie zainteresował się bliżej opiniami słowackich elit politycznych na temat Polski (zob. np. „Dzieje Najnowsze” 1/2010), a także zaangażował się w prowadzone przez oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego w Cieszynie prace nad wielotomową historią Śląska Cieszyńskiego. Opracowana przez niego część poświęcona 2. połowie XIX w. ukaże się w 2013 r. Także kilka innych złożonych przez niego przed śmiercią do druku mniejszych prac ukaże się w bliższym lub dalszym czasie, już niestety z czarną obwódką wokół nazwiska autora.

Krzysztof Nowak NBUo